РЕЦЕНЗІЇ

УДК 811.161.2'36

Т. А. Космеда

НОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОНОМІНАТИВА

(Калашник О. В., Олексенко О. А., Халіман О. В. Художня семантика й стилістика займенника в українській інтимній поезії ІІ пол. ХХ – поч. ХХІ ст.: моногр. Харків: ХІФТ, 2022. 160 с.)

Українське мовознавство збагатилося новою добротною працею, у якій презентовано український займенник у семантико-стилістичному аспекті, що покриває собою певні "білі" плями українського мовознавства в осмисленні своєрідності значення займенника та специфіки його функціювання в художньому просторі української лінгвокультури з проєкцією на інтимну поезію другої половини ХХ – початку ХХІ століть, що дає змогу презентувати й неповторність та унікальність українського художнього дискурсу, української національної лінгвокультури.

Монографія має чітку структуру, що забезпечує логічний виклад матеріалу: переднє слово (Калашник, Олексенко, & Халіман, 2022: 5–7), три розділи, підсумки дослідження, список використаних джерел (274 найменування) та список джерел ілюстративного матеріалу (понад 40 авторів).

У **передньому слові** (Калашник, Олексенко, & Халіман, 2022: 5–7) стисло окреслено наміри авторів щодо вияву естетико-смислового навантаження займенника, який має потужні стилістичні можливості, що увиразнюються українськими майстрами художнього слова. Наголошено на ключових методологійних засадах праці, зокрема йдеться про те, що (1) «функціювання слова в художньому тексті, зокрема поетичному, ніколи не обмежується його прямим значенням, а завжди набуває нових смислів» (Калашник, Олексенко, & Халіман, 2022: 5); (2) «у поетичному тексті процес нарощення смислів відбувається найбільш інтенсивно, і це зумовлює те, що слово стає семантично складним, збільшується кількість його значеннєвих асоціацій» (Там само). Але асоціативні смисли моделюють передусім прагматичне значення.

© Космеда Т. А., 2023
https://doi.org/10.34142/23127546.2023.58.26

Дослідники ретельно характеризують досягнення своїх попередників щодо вивчення прономінатива, ураховуючи напрацювання українських та зарубіжних мовознавців, які фокусували увагу на вивченні стилістичної потужності займенника в художньому просторі української та інших національних лінгвокультур. Авторки монографії наголошують на новаторстві праці: уперше досліджується місце займенника в оновленій українській поетичній картині світу інтимної лірики другої половини XX – початку XXI століть, що, як видається, дає змогу розширити межі української мовної картини світу загалом, показати, як наголошують авторки монографії, «особливу роль "безіменності" як характерної риси» (Калашник, Олексенко, & Халіман, 2022: 6) розглядуваного ліричного жанру. Свої зусилля науковці проєктують на художні тексти любовної та еротичної лірики й розглядають цей художній простір як єдиний макротекст. Указано на причини й межі обраного дослідницького матеріалу: зазначено, що саме «від поетів-шістдесятників почалася епоха другої хвилі модерну», яка перейшла в третю хвилю – творчість «поетів дев'яностих, що триває й досі» (Там само).

У розділі 1 «Своєрідність займенника як морфологічного класу слів» (Калашник, Олексенко, & Халіман, 2022: 8–51) добре розкриті проблемні питання (1) щодо морфологічного статусу займенника: названо вироблені в науці підходи до його вивчення та (2) щодо прономінативів як особливого семантичного класу слів (хоча переважно проаналізовано 6 розрядів займенника – особові, присвійні, указівні, заперечні, неозначені, питальні, а презентанти інших розрядів практично опинилися поза дослідницькою увагою). Але, як видається, у цьому разі радше йдеться не про семантичне навантаження, а про прагматичну потужність, оскільки презентуються різні види аксіологійності, типи конотацій ("смисли удаваної пошанності", "сакральне тикання", "однина агресивна", вербалізація культурологічної опозиції "свій – чужий", ідеться про види «емоційного забарвлення», моделювання смислів зневаги, прихованої погрози, іронії та ін.). Не зовсім доречно, як видається, у розділі з назвою «Своєрідність займенника як морфологічного класу слів», запропоновано параграфи 1.3. «Поняття "інтимна лірика" в літературознавстві» (с. 43–46) та 1.4. «Мовні засоби інтимізації тексту» (с. 46–51), хоча, звісно, матеріал, викладений у цих параграфах, потрібний для інтерпретації досліджуваної проблеми, зокрема щодо розуміння категорії інтимізації, оскільки,

як слушно зазначають авторки, «у художньому мовленні інтимізація реалізується як авторська комунікативна стратегія» (Калашник, Олексенко, & Халіман, 2022: 49), що виражається за допомогою своєрідного використання займенникових форм.

Розділ 2. «Художньо-семантичний потенціал прономінативів в інтимній поезії» (Калашник, Олексенко, & Халіман, 2022: 52–99) займенник характеризується (1) в парадигмі поетичного тексту, (2) як засіб вираження імпліцитних смислів, (3) ідеться про смислове наповнення (а) особових прономінативів: виокремлено й описано систему моделей, у межах яких відбуваються відповідні смислові трансформації, зокрема це: *Я – ТИ; Я + ТИ = МИ; Я – ВИ (Я – ТИ – ВИ)*; схарактеризовано атрибутивну сполучуваність особових займенників; авторська увага зосереджується й на функційному навантаженні займенників 3-ої особи, що презентовано окремим параграфом; (б) проаналізовано модель смислового наповнення присвійних займенників (*МІЙ + ТВІЙ = НАШ*); (в) актуалізовано цікаву думку щодо вербалізації текстової "психологічної точності" (Калашник, Олексенко, & Халіман, 2022: 86), завдяки використанню саме вказівних займенників, що створюють зону неозначеності, амбівалентності, водночас моделюючи специфічні смисли; (г) ідеться про смислові моделі, що виникають на основі взаємодії займенникових значень (увагу зосереджено на особових займенниках, а також заперечному /*ніхто*/ та означальному /*жоден*/), і водночас прописано особливості їхньої трансформації в моделях *Я – НІХТО; МИ – НІХТО (Я = ТИ; Я + ТИ – НІХТО = Я – НІХТО, ТИ – НІХТО; – > НІХТО НІКОМУ; Я – ТОБІ, ТИ – МЕНІ – > НІ Я ТОБІ – НІ ТИ МЕНІ); НІХТО, КРІМ МЕНЕ; НІХТО, КРІМ ТЕБЕ; НІХТО – ВЗАГАЛІ ЖОДЕН*; (г) продемонстровано вияв партикуляції, що, на думку авторів, є чинником вербалізації виразної інтимізації (Калашник, Олексенко, & Халіман, 2022:99); (д) стверджується, що «найпоширенішим в інтимній поезії є вживання неозначеного займенника *ХТОСЬ*» (Там само), який реалізується в таких моделях: *ХТОСЬ – невідомий; ХТОСЬ – не названий; ХТОСЬ – дехто, будь-хто*, (е) з'ясовано, що найчастотнішим у проаналізованому матеріалі є «вживання заперечних займенників *НІХТО, НІЩО* як антонімічних уживаним особовим» (Калашник, Олексенко, & Халіман, 2022: 99). Однак виникає питання, за допомогою яких методів виявлено чинник "найпоширеності" та "найчастотнішості", якщо жодних кількісних показників не наведено?

Розділ 3. «Займенник як засіб творення стилістичних фігур» (Калашник, Олексенко, & Халіман, 2022: 100–137) присвячено висвітленню питань щодо стилістичного потенціалу займенників у поетичному ліричному тексті, тобто йдеться безпосередньо про прагматичне навантаження прономінативів; стверджується, що займенники належать до ключових слів розглянутої інтимної лірики (Калашник, Олексенко, & Халіман, 2022: 102). На основі актуалізації займенника в інтимних текстах розглянуто своєрідність моделювання таких стилістичних фігур, як (1) *повтор*, що слугує створенню емоційно-експресивного текстового центру (Там само): ідеться про феномен "згущення" граматичних форм на основі чинника частотності їхнього використання, але як саме визначено частотність?; (2) *"навмисний пропуск" займенника* (Калашник, Олексенко, & Халіман, 2022: 105): у цьому разі виникає інтрига – «про кого йдеться, аж поки автор не назве цю особу» (Калашник, Олексенко, & Халіман, 2022: 106) відповідним займенником, однак дослідники наголошують, що «такий пропуск не можна, звичайно, кваліфікувати як стилістичний прийом», а тоді як це явище слід кваліфікувати? (Калашник, Олексенко, & Халіман, 2022: 105). Схарактеризовано (3) *анафору*: характеризуються її типи, зокрема й синкретичні, наприклад, виокремлено займенникову анафору в поєднанні з рефреном (Калашник, Олексенко, & Халіман, 2022: 111). Описано (4) *епіформу* й *анепіформу*; (5) *антитезу* (антитатичний повтор). (6) *анадиплозис* (епанаформу) розглянуто як менш поширену фігуру інтимної поезії, наведено факти синкретизму моделювання цього стилістичного засобу (Калашник, Олексенко, & Халіман, 2022: 125). Докладно описана (7) *дейктична антитеза*. Абсолютно логічно поряд з фігурами, що базуються на актуалізації займенникових форм, ідеться про тропи, серед яких виокремлюють гібридний феномен – *порівняння як тропеїчну фігуру*, що омовлюється займенниковими формами.

Зауважмо, що наведено великий обсяг ілюстративного матеріалу, який переконливо доводить сформульовані теоретичні постулати.

У частині **«Підсумки дослідження»** (Калашник, Олексенко, & Халіман, 2022: 138–142) зауважено, що, «крім основних своїх функцій (субституційної, дейктичної, анафоричної / катафоричної), прономінативи різних лексико-семантичних розрядів у текстовому вживанні можуть брати участь у формуванні, вираженні й модифікації суб'єктивних відтінків значень, набувати додаткових конотацій,

зокрема вони забезпечують контакт між адресантом і адресатом, моделюють інтимізацію спілкування, притаманну, найперше, інтимній поезії» (Калашник, Олексенко, & Халіман, 2022: 138). Наголошено, що автори вводять у лінгвістичну термінологію поняття *градаційна анаформа*, а це розширює метамову лінгвостилістики. Крім того, як зазначено в цьому фрагменті праці, за допомогою займенникових форм відтворюються «почуттєві сфери, що свідчить про тяглість традицій у межах українського інтимного наративу, який постає як єдина художня картина світу» (Калашник, Олексенко, & Халіман, 2022: 141–142).

Перед нами панорамна, цілісна картина окреслення прагматичного навантаження займенників, моделювання аксіологійно маркованих смислів, конотацій, створення на базі займенникових форм стилістичних засобів, що спостерігається в українському національному художньому інтимізованому дискурсі – ліричній поезії.

Як кожне серйозне дослідження, розглядувана монографія викликає й критичні міркування, роздуми, що цілком закономірно. Оскільки «робота актуалізує один із напрямів лінгвістичних студій – вивчення потенційних можливостей окремих частин мови, що виступають у художньому тексті маркером прагматики – образності, емоційності, експресивності» (Калашник, Олексенко, & Халіман, 2022: 7), то чому зазначене не враховано в назві монографії? Як видається, зазначене і є одним з основних досягнень праці. Займенники докладно розглянуто як семантичний клас слів, але варто було так само схарактеризувати їх як прагматичний клас слів. Прагматичне значення, зрозуміло, відрізняється від семантичного: воно має іншу природу, яку й характеризують дослідники. Однак про своєрідність прагматичного значення інформація не подана. Водночас авторки, можливо, підсвідомо використовують метод прагматичного аналізу, не наголошуючи на цьому під час окреслення дослідницьких методів (Калашник, Олексенко, & Халіман, 2022: 7). Можливо, слід було більше уваги приділити аналізу концепції О. Потебні щодо інтерпретації займенника та природи його значення, функційного навантаження (маємо один абзац – с. 11, одне речення на с. 46).

Дещо дивує, що для викладу дослідницького матеріалу використано підручники та навчальні посібники (їх у списку літератури 14), що, як видається, недоцільно в науковому дискурсі.

Хоча кожний розділ і закінчується висновками-узагальненнями, але графічно це чомусь не показано, висновки до розділів містяться

в останньому параграфі кожного з розділів, що не зовсім коректно, оскільки ці висновки стосуються не останнього параграфа, а усього розділу.

Рецензована монографія, безперечно, буде корисна для науковців, викладачів українських вишів, здобувачів філологічного фаху, учителів української мови та літератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Калашник, О. В.**, Олексенко, О. А., & Халіман, О. В. (2022). *Художня семантика й стилістика займенника в українській інтимній поезії ІІ пол. ХХ – поч. ХХІ ст.* Харків: ХІФТ.

REFERENCES

1. **Kalashnyk, O. V.**, Oleksenko O. A., & Khaliman, O. V. (2022). *Khudozhnia semantyka y stylistyka zaimennyka v ukrainskii intymnii poezii II pol. XX – poch. XXI st. [Artistic semantics and stylistics of the pronoun in Ukrainian intimate poetry of the 2nd half of the 20th – beginning of the 21st century].* Kharkiv: KhIFT [in Ukrainian].

Космеда Тетяна Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор (Україна), професор титулярний (Польща), професор кафедри романо-германської філології та зарубіжної літератури, Донецький національний університет імені Василя Стуса; вул. 600-річчя, 21, м. Вінниця, 21001, Україна.

Tel.: +38-050-516-82-11
E-mail: tkosmeda@gmail.com
https://orcid.org/0000-0001-8912-2888

Kosmeda Tetiana Anatoliivna – Doctor of Philological Sciences, Full Professor, Professor of the Department of Romano-Germanic Philology and Foreign Literature; Vasyl Stus Donetsk National University; 21 600-richya str., Vinnytsia, 21021, Ukraine.

Надійшла до редакції 29 березня 2023 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Космеда Т. А. Нове дослідження прономінатива. Рец. на: Калашник О. В., Олексенко О. А., Халіман О. В. Художня семантика й стилістика займенника в українській інтимній поезії ІІ пол. ХХ – поч. ХХІ ст.: моногр. Харків: ХІФТ, 2022. 160 с. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. О. В. Халіман. Харків, 2023. Вип. 58. С. 339–344. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2023.58.26

APA: Космеда, Т. А. (2023). Нове дослідження прономінатива. Рец. на: Калашник О. В., Олексенко О. А., Халіман О. В. Художня семантика й стилістика займенника в українській інтимній поезії ІІ пол. ХХ – поч. ХХІ ст.: моногр. Харків: ХІФТ, 2022. 160 с. *Лінгвістичні дослідження, 58,* 339–344. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2023.58.26